

УДК 347.15/.17

Т. О. Гордієнко

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто питання участі фізичних осіб у справах господарської юрисдикції. Запропоновано рекомендації з удосконалення Господарського процесуального кодексу України, спрямовані на підвищення ефективності судового захисту прав громадян у порядку господарського судочинства.

Ключові слова: фізична особа, господарська юрисдикція, підвідомчість, правонаступництво, представництво.

Рассмотрены вопросы участия физических лиц в делах хозяйственной юрисдикции. Предложены рекомендации по усовершенствованию Хозяйственного процессуального кодекса Украины, направленные на повышение эффективности судебной защиты прав граждан в порядке хозяйственного судопроизводства.

Ключевые слова: физическое лицо, хозяйственная юрисдикция, подведомственность, правопреемство, представительство.

The questions of the participation of individuals in economic affairs jurisdiction. Recommendations for improving the Economic Procedural Code of Ukraine, aimed at improving the efficiency of judicial protection of citizens' rights in the manner of economic justice.

Key words: individual, economic jurisdiction, jurisdiction, succession, representation.

Відповідно до ст. 1 Господарського процесуального кодексу України правом на звернення до господарського суду, поряд з юридичними особами та приватними підприємцями, наділені фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності [1]. Захист прав фізичних осіб у порядку господарського судочинства на сучасному етапі ускладнюється тим, що чинне процесуальне законодавство не враховує специфіки судового провадження у справах за участі таких суб'єктів, окремі питання залишаються нерегульованими або виконання відповідних приписів є надмірно ускладненим.

Питанням участі в господарському процесі фізичних осіб приділялася увага в наукових роботах В. К. Мамутова, Д. М. Притики, Н. О. Саніахметової, В. В. Джуня, В. Е. Белянєвича, С. В. Васильєва та інших учених. Слід зазначити, що в сучасних дослідженнях розглянуто переважно окремі аспекти можливості участі громадян у господарських справах, але детального комплексного аналізу застосування норм господарського процесуального права не проводилося, особливостям участі фізичних осіб у господарських справах належної уваги не приділялося.

Метою даної статті є формування пропозицій з удосконалення розгляду справ господарської юрисдикції за участі фізичних осіб з урахуванням особливостей судового провадження за участі громадян.

Як відомо, господарські суди переважно розглядають спори з приводу здійснення господарської діяльності. Згідно з ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України до суб'єктів господарювання належать господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [2]. Аналогічного правового підходу дотримано і в ст. 128 Господарського кодексу України при визначенні участі громадян у сфері господарювання. Отже, відповідно до норм чинного законодавства фізичні особи, що не зареєстровані як підприємці, не є суб'єктами господарювання. Наділення фізичних осіб правом на звернення до господарського суду обумовлено віднесенням до відання господарських судів окремих категорій справ, учасниками яких можуть бути особи, що не здійснюють підприємницьку діяльність. Слід зазначити, що в чинній редакції Господарського процесуального кодексу України порізненому визначається статус відповідних учасників. Так, у ст. 1 кодексу йдеться про фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, проте в ст. 28 цього ж кодексу вказуються лише громадяни. Дана термінологічна невідповідність потребує усунення, оскільки невирішеним залишається питання щодо поширення встановлених для громадян правил по відношенню до іноземців та осіб без громадянства. Вочевидь процедура участі всіх вказаних суб'єктів у справах господарської юрисдикції є уніфікованою, а отже і найменування цих суб'єктів має бути тотожним (наприклад, фізичні особи).

Фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду виключно у випадках, прямо передбачених законодавством. Уперше можливість участі фізичних осіб у справах господарської юрисдикції була передбачена Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», нормами якого вказаних осіб наділено правом виступати кредиторами боржника. Пізніше до відання господарських судів було віднесено всі спори щодо приватизації майна (окрім державного житлового фонду), із корпоративних відносин, щодо обліку прав на цінні папери. Зазначені справи за характером спірних відносин підвідомчі господарським судам незалежно від суб'єктного складу сторін. Відповідно, у разі виникнення спору з відповідних правовідносин за участі фізичних осіб, дана справа підлягає розгляду виключно господарським судом.

У даний час існує необхідність розширення кола спорів за участі фізичних осіб, що підлягають вирішенню господарськими судами. Зокрема, аналогічно з корпоративними спорами щодо діяльності господарських товариств до відання господарських судів доцільно віднести розгляд спорів між співвласниками приватного підприємства щодо управління, розподілу прибутку, припинення його діяльності. Також у порядку господарського судочинства належить розглядати й відповідні спори щодо діяльності виробничого кооперативу. До справ господарської юрисдикції доцільно віднести спори за позовами спадкоємців померлого учасника господарського товариства про виплату їм частини вартості майна в порядку ст. 148 Цивільного кодексу України та ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» [3; 4]. Як впливає з характеру вказаних справ, у процесі їх розгляду переважно досліджуються повноваження органів управління господарюючого суб'єкта, показники результатів господарської діяльності, склад майна підприємства, і саме господарські суди мають належний досвід вирішення таких спорів.

Належної уваги потребує питання узгодження норм різних статей Господарського процесуального кодексу України. Так, ст. 1 кодексу гарантовано право фізичних осіб звертатися до господарського суду, але в ст. 2 цього ж кодексу серед підстав порушення справи вказано лише позовні заяви підприємств, організацій, державних органів, прокурорів та їхніх заступників, Рахункової палати. Згідно з приписами ст. 21 Господарського процесуального кодексу України сторонами в господарському процесі розглядаються лише підприємства та організації, що не є ідентичними фізичним особам за узагальнюючим

визначенням ст. 1 цього ж кодексу. У ст. 54 Господарського процесуального кодексу України при визначенні осіб, повноважних на підписання позовної заяви, вказуються повноважні посадові особи позивача або його представники (що властиве для юридичних осіб), прокурор чи його заступник, громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності або його представник. Тобто формально ст. 2 Господарського процесуального кодексу України не розглядає позовну заяву фізичної особи як підставу порушення провадження в господарській справі; у ст. 21 цього ж кодексу фізичні особи не визначені як сторони процесу, а ст. 54 кодексу не містить приписів щодо підписання позовної заяви від імені фізичної особи. Аналогічні недоліки також наявні і в тексті ст. 40 та 65 кодексу. На практиці при вирішенні зазначених питань суди керуються приписами ст. 1 Господарського процесуального кодексу України і за умови підвідомчості справи господарському суду приймають позовну заяву фізичної особи до провадження, а наявність повноважень на її підписання перевіряють за правилами, встановленими щодо фізичних осіб-підприємців. З метою належного врегулювання цих відносин відповідні зміни мають бути внесені до кодексу і ці питання визначені більш коректно.

Фізичні особи можуть виступати в господарському процесі як треті особи, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, лише у випадках, коли за характером цих відносин відповідний спір підвідомчий господарському суду. У разі участі фізичних осіб як третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, вони беруть участь у справі на стороні позивача або відповідача залежно від того, з якою зі сторін у них існують правовідносини, на які може вплинути прийняте судом рішення. Участь фізичних осіб як третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, не змінює підвідомчості судової справи.

Права фізичних осіб як учасників господарського процесу визначені в ст. 22, 26 та 27 Господарського процесуального кодексу України залежно від процесуального статусу відповідного суб'єкта. Обсяг процесуальних прав та обов'язків юридичних і фізичних осіб у господарському процесі є однаковим для відповідного учасника.

Аналіз чинної редакції Господарського процесуального кодексу України свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання участі фізичних осіб у господарському процесі, яке має відбуватися за такими напрямками:

– спрощення окремих процедур участі фізичних осіб у господарських справах;

– урахування специфічних властивостей правового статусу фізичних осіб, що не притаманні юридичним особам.

Згідно зі ст. 28 Господарського процесуального кодексу України фізичні особи мають право вести свої справи в господарських судах особисто або через представників, повноваження яких мають підтверджуватися нотаріально посвідченою довіреністю [1]. З метою спрощення процедури оформлення повноважень представників фізичних осіб та запобігання доволі значним витратам пропонується запровадити можливість засвідчення довіреності посадовою особою організації, в якій довіритель працює або навчається, відбуває покарання, перебуває на службі, стаціонарному лікуванні, чи за місцем його проживання з відтиском печатки відповідної установи. Повноваження адвоката, що є представником фізичної особи в господарському суді, посвідчуються на загальних підставах – ордером або договором. Аналогічний порядок оформлення повноважень представників на ведення судових справ передбачено ст. 42 Цивільного процесуального кодексу України [5], а також законодавством зарубіжних держав з питань розгляду справ господарської юрисдикції (а саме ст. 61 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації та ст. 79 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь) [6; 7]. Практика застосування вказаних норм свідчить про виваженість такого підходу і необхідність включення відповідних норм до чинної редакції кодексу.

Актуальним вбачається запровадження законного представництва інтересів фізичних осіб у господарському процесі. Необхідність унормування відповідних питань обумовлена потребою забезпечення захисту прав відповідних суб'єктів у разі обмеження дієздатності, визнання недієздатними в порядку ст. 36, 39 Цивільного кодексу України [3]. Законне представництво також потрібне для захисту прав фізичних осіб, якщо провадження в господарському суді було порушено до виникнення вказаних обставин і самостійне ведення справи для них не є можливим. Інститут законного представництва також необхідний для захисту прав неповнолітніх осіб, зокрема при вирішенні корпоративних спорів за їх участі, якщо такі особи є акціонерами (учасниками) юридичних осіб згідно зі ст. 32 та 325 Цивільного кодексу України, у результаті спадкування та з інших правових підстав. Для таких суб'єктів самостійне оформлення договору з адвокатом або видача нотаріально засвідченої довіреності є неможливими внаслідок встановлених законодавством обмежень на вчинення правочинів.

Вирішуючи питання про запровадження законного представництва, слід окреслити коло осіб, що можуть бути законними представниками, або вказати на їх визначення згідно з іншими актами законодавства. Зарубіжний досвід правового регулювання відносин законного представництва при розгляді господарських спорів свідчить про доцільність визначення статусу та повноважень законних представників відповідно до норм законодавчих актів, якими регламентовано питання правового статусу фізичних осіб як суб'єктів цивільних відносин (ст. 61 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації; ст. 76 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь) [6; 7].

З метою визначення порядку оформлення копій документів, що надаються фізичними особами як доказ, доцільно передбачити поряд із загальноприйнятими правилами засвідчення копій (у нотаріальному порядку, посадовими особами підприємств, організацій) правила щодо можливості засвідчення правильності поданих фізичною особою документів її особистим підписом. Перевірка достовірності таких матеріалів має здійснюватися в загальному порядку.

Щодо окремих питань судового провадження у справах за участі фізичних осіб слід зупинитися на такому. Необхідним є доповнення переліку підстав відкладення розгляду справи поважними причинами, характерними виключно для фізичних осіб (неможливість участі в судовому засіданні внаслідок хвороби, перебування у відраженні, відпустці та ін.). При наданні правової оцінки таким обставинам слід ураховувати наявність у відсутньої в засіданні фізичної особи повноважних представників та дійсну необхідність і можливість її особистої присутності. Якщо зазначені обставини мають місце протягом тривалого часу, який перевищує встановлений строк вирішення спору, залежно від їхнього характеру слід визначитися з подальшим просуванням справи. Доцільним є доповнення переліку підстав обов'язкового зупинення провадження у справі перебуванням фізичної особи на строковій військовій службі, втратою (обмеженням) дієздатності, а також факультативними підставами – перебуванням у тривалому службовому відраженні, на стаціонарному лікуванні.

Належного нормативного визначення потребують і питання процесуального правонаступництва фізичної особи, що бере участь у господарському процесі. Згідно з ч. 1 ст. 25 Господарського процесуального кодексу України в разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір,

господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу [1]. Як роз'яснено в п. 1.4 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 р. № 18, щодо фізичних осіб – учасників корпоративних відносин, що є сторонами у справах або третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, таке правонаступництво можливе за одночасної наявності двох умов: по-перше, коли відповідні правонаступники мають аналогічний правовий статус (зокрема, також є учасниками корпоративних відносин), і, по-друге, існування даного статусу на момент вирішення господарським судом питання про процесуальне правонаступництво: сама лише можливість виникнення процесуального правонаступництва в майбутньому (наприклад, через передбачуване успадкування майна та виникнення в іншій особі у зв'язку з цим корпоративних прав) не може братися господарським судом до уваги. У разі відсутності відповідних умов при вибутті фізичної особи зі спірних правовідносин провадження у справі підлягає припиненню на підставі п. 6 ч. 1 ст. 80 Господарського процесуального кодексу України. Що ж стосується громадян – третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, то для їх процесуального правонаступництва дотримання згаданих умов не є обов'язковим [8].

Даний правовий підхід підлягає перегляду, оскільки він не повною мірою відповідає нормам законодавства та фактично ускладнює реалізацію права на судовий захист. У зарубіжній практиці законодавчого регулювання відносин правонаступництва фізичних осіб сформовано підхід, відповідно до якого заява, прийнята господарським судом до свого провадження з дотриманням правил підвідомчості, підлягає розгляду ним по суті [7]. Аналогічний підхід закріплено і ст. 27 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації [6]. Крім того, викладені в п. 1.4 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 р. № 18 правові позиції щодо правонаступництва фізичних осіб у господарському процесі взагалі не можуть бути застосовані у випадку, коли за характером спірних правовідносин відповідну справу може бути розглянуто виключно в порядку господарського судочинства (наприклад, спори щодо обліку прав на цінні папери). Якщо підстави правонаступництва вини-

кли до порушення провадження у справі в господарському суді, – необхідно визначитися з підвідомчістю такого спору та належністю сторін судової справи. З метою вичерпного врегулювання вказаних питань необхідним є внесення відповідних змін до законодавства.

Наведене говорить про необхідність запровадження норм, що регламентують специфічні аспекти судового провадження за участі фізичних осіб, які не властиві юридичним особам. Предметом самостійних наукових досліджень можуть бути питання щодо розширення компетенції господарських судів шляхом віднесення до їх відання додаткових категорій справ за участі громадян, щодо запровадження інституту банкрутства (неспроможності) фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Автор сподівається, що наведені рекомендації будуть корисними при розробці законопроектів про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України і сприятимуть підвищенню ефективності судового захисту прав фізичних осіб в умовах реформування правової системи держави.

Бібліографічні посилання

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
2. Господарський кодекс України від 16.01.2013 р. № 436-IV // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 664 с.
4. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. – Х. : Одіссей, 2010. – 168 с.
6. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24.07.2002 г. № 95-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.consultant.ru.
7. Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь от 15.12.1998 г. № 219-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravo.by.
8. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції: постанова Пленуму Вишого господарського суду України від 26.12.2011 р. № 18 // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».

Надійшла до редколегії 12.03.2013 р.